

Стеван Славнић
ШАЈКАШКИ БАТАЉОН
од оснивања 1763.
до развојачења 1873. године

Уредник
Зоран Колунџија

Рецензент
проф. др Владан Гавриловић

На корици
Gál Huszár (1558–1575), *Бродови на Дунаву код Коморана*
(Dunai naszádok Komáromnál), дуборез у боји

*Најискреније се захваљујем Покрајинском секретаријату за
културу и јавно информисање и Библиотеци Маџице српске
који су помогли издавање овог дела.*

Стеван Славнић

ШАЈКАШКИ БАТАЉОН

од оснивања 1763.
до развојачења 1873. године

ПРОМЕТЕЈ
Нови Сад

Општинска народна библиотека
ВЕЉКО ПЕТРОВИЋ, Жабаљ

Беру

ПРЕДГОВОР

Сукоб хришћанске и исламске цивилизације имао је последице и на мале народе који су се нашли на њиховом путу. Ти народи стављали су се често у службу католичких краљева који су их радо прихватили. Турско освајање Балкана отворило је врата даљем продирању у средњу и западну Европу где су јој се испречиле Угарска краљевина а недуго затим и наследни поседи Хабзбуршке куће. Вешта и далековида политика „Славног дома“ створила је од Срба пребеглих са својих огњишта значајан слој војника на којима је почивала вишевековна одбрана од турских напада оличена у тада јединствено замишљеној Војној граници (крајини). Војна граница мењала је своје територијалне облике током освајања Хабзбуршке монархије у средњем Подунављу све до 1739. год. у чему су Срби као граничари дали велики допринос. Централистичко-војни апарат трудио се да ове делове територије прилагођава потребама државне политике и држи под крутом војничком дисциплином током читавог њеног постојања. Средина XVIII века велика је прекретница за Војну границу која је почела да

добија једнообразан карактер спровођењем реформи и формирањем 17 регименти и Шајкашког батаљона. Шајкашком батаљону као специјалној војнограничарској формацији није посвећена довољна пажња у домаћој историографији иако постоји довољан број извора помоћу којих је могуће реконструисати његово место у историји Војне границе. Територија Шајкашког батаљона обухвата простор у јужном делу Бачке оивиченог Дунавом, Тисом и остацима Римских шанчева.

Консултовани су прилози Аврама Ђукића, академика Славка Гавриловића, Јована Савковића, Александра Форишковића, Душана Ј. Поповића. За општу историју Европе и Хабзбуршке монархије у XVIII и XIX веку коришћена су дела академика Чедомира Попова и Драгољуба Р. Живојиновића. Поменућемо, такође, и историју Аустрије и Аустроугарске Алена Тејлора. Као извор коришћени су и остали публиковани и непубликовани извори домаћих и страних аутора који су наведени у списку литературе.

Хронолошки оквир рада обухвата период од стварања Шајкашког батаљона 1763. до развојачења 1873. године при чему су у оквиру тематских целина приказани разлози његовог постојања, реформе, организација и учешће у ратним збивањима.

У првом поглављу (Увод), приказана је историја и развој Војне границе од њених зачетака, у време угарског краља Матије Корвина, преко оснивања Карловачког и Вараждинског генералата, нових војних граница и њиховог распуштања до коначног утврђивања на Сави и Дунаву и престанка њеног постојања. У најосновнијим цртама приказано је постојање речне флотиле краљевине Угарске које је у нераздвојној вези са почети-

ма изградње одбрамбеног система Монархије у коме је ова формација пронашла своје место нарочито након утврђивања граница на Дунав и Саву. У другом поглављу говори се о формирању граничарског Шајкашког батаљона као речне формације Хабзбуршке монархије. Наредно поглавље бави се устројством Шајкашког батаљона (на основу Регуламента), командној подређености, обавезама, употреби пловила, повећања бројности људства, питању службе ван основне намене и реформама које је држава спроводила у Војној граници током друге половине XVIII и прве половине XIX века (Војно-граничарска права, Кантонални систем 1787, Основни граничарски закон из 1808. и Основни закон из 1850). Посебну целину рада заузима учешће шајкаша у ратовима Монархије у оквиру понтонско-пионирских јединица које је водила од 1778. до 1866. године. Учећше шајкаша у четрдесетосмашким догађајима обрађено је у посебном (петом) поглављу због њиховог значајног доприноса у очувању српског идентитета у Угарској. Значајан део рада приказује начин живота шајкаша у оквиру кога се говори о њиховом војничком животу, припадности кућној задрузи, поседовним односима, трговини, пољопривреди и друштвеним односима. Промене настале након 1867. године отвориле су питање постојања Војне границе па се последње поглавље бави разлозима и последицама њеног развојачења а тиме и Батаљона као њеног саставног дела.

УВОД

Зачетак организације Војне границе (крајине) датира из времена угарског краља Жигмунда Луксембуршког (1387–1437). Била је организована као слабо повезана линија утврђења на територији јужне Угарске ради одбране од све чешћих турских упада из правца Босне и Србије. После пада Српске деспотовине (1459) и Босне (1463) угарски краљ Матија Корвин образовао је 1464. године одбрамбени појас који је ишао од Врбаса, Усоре и Сребреника, према Шапцу и Београду све до Оршаве. Ова линија требала је да штити Угарску и Славонију. Хрватска је остала незаштићена па је у том циљу организована 1469. године Сењска капетанија. Хрватски феудалци преузели су одбрамбене мере на граници утврђивањем градова на реци Уни, међутим, то није могло да одговори на стихијске нападе Турака који незадрживо продиру у Хрватску. Када су Турци поразили хрватске феудалце у бици на Крбавском пољу 1493. године, крајеви око пограничних градова остали су пусти и становништво тадашње Хрватске почело је да се повлачи ка западу и

северу, а њена територија је сведена на „остатке остатака”¹.

После Мохачке битке (24. августа 1526. године) Турци су створили предуслове за даље освајање Славоније и Угарске. Управо у ово време долази до преломног момента у уређењу будуће Војне границе. То је означио избор Фердинанда I Хабзбуршког² за хрватског краља од стране хрватске властеле на сабору на Цетини 1. јануара 1527. године. Приликом избора он се обавезао да држи 1000 коњаника и 200 пешака као сталну посаду ради одбране од Турака на граници од Саве до Јадранског мора на територији Сењске и новоосноване Бихаћке капетаније (1529). Краљ Фердинанд се дајући обећање водио намером да спречи упаде Османлија у унутрашњу Аустрију који постају све учесталији, нарочито, преко Жумберачке горе. Упоредо са оснивањем Војне крајине појављују се први „ускоци” или „пребези”, како их називају крајишки капетани. То су већином били Срби из Босне³ који су губљењем повластица⁴ и погоршањем

¹ Петер Рокаи, Золтан Ђере, Пал Тибор, Александар Касаш, Историја Мађара, Нови Сад, 2002, 139; Франц Ваничек, Историја Војне крајине I, Нови Сад, 1878, 3; Fedor Močanin, Mirko Valentić, *Vojna krajina u Hrvatskoj*, Zagreb, 1981, 7, 12–13; Милутин Перовић, Сеобе српског народа од краја XIV до краја XVIII века и њихова историјска улога, Београд-Нови Сад, 1996, 27

² Од његовог избора хрватске земље прелазе у поседе Хабзбурга. Крунисан за угарског краља у Пожуну (Братислави) 17. децембра 1526. Петер Рокаи, Золтан Ђере, Пал Тибор, Александар Касаш, нав. дело, 190

³ Рајко Л. Веселиновић, *Срби у Хрватској у XVI, ИСН III-1*, Београд, 427–440

⁴ По заузимању Србије и Босне, Турци су српском становништву које се налазило у близини Угарске границе давали посебан статус „владах”. Власи су били изузети из харачких обавеза и подређености тимарницима. За узврат су морали да врше војну службу. Када је Србија престала да буде гранична област њеном становништву је одузет овај статус и преведени

положаја у Османском царству пребегли на аустријске територије. Први пребези се јављају 1526. године, а већ 1530. прешла је једна организована група која је насељена уз хрватскокрањску границу у подножју Жумбешке горе⁵. Упоредо са овим сеобама започињу и сеобе у горњу Славонију где се Срби насељавају на челу са својим војводама⁶. Пребегом Срба, Аустрија је добила способан слој војника којима су аустријске надвојводе радо издавале повластице. Тада су са циљем обезбеђења границе у горњој Славонији створена три гранична капетаната: Ивањички, Крижевачки и Копривнички, а пребези су укључени у Народну милицију. Ови пребези са турске на аустријску територију и стављане под заповедништво хришћанског владара наставиће се кроз цео XVI и XVII век, како у појединачним и неорганизованим, тако и у организованим групама у договору са крајишким капетанима⁷.

су у обичну рају, што је покренуло њихове сеобе. Овај термин је преузела Аустријска војна управа за Србе пребеге. В. Радован Самарџић, Српски народ под турском влашћу, ИСН, Београд, 1993, 65–81 и Fedor Moačanin, Mirko Valentić, нав. дело, 15.

⁵ Пребези насељени у овим крајевима су одлуком краља Фердинанда I ослобођени давања пореза и работе у периоду од двадесет година уз обавезу да ратују о свом трошку. По истеку рока били су обавезни да плаћају једну угарску форинту (димину) по кући, да дају десетину и врше работу. В. Рајко Л. Веселиновић, нав. дело, 431–433.

⁶ Након битке код Горјана 1537. године која се завршила аустријским поразом, српско становништво које је у турском делу Славоније било у турској војној служби, прешло је у аустријску границу и тамо се населило. Често се догађало да су их крајишки команданти силом преводили у Горњославонску крајину. В. Милутин Перовић, нав. дело 28.

⁷ Највећа пресељења Срба из турске у аустријски део Славоније текла су током Дугог рата (1593–1606). Ови насељеници су насељавани око средишта Горњославонских генералата дошли са старешинама, породицама, свештенством и стоком, при чему су значајно допринели одбрани крајине за време рата. В. Рајко Л. Веселиновић, нав. дело, 444–451; Јован

Фердинанд I Хабзбуршки

До чвршће организације Војне границе (крајине) дошло је када је управа и одбрана Војне границе у Хрватској и Славонији поверена аустријском надвојводи Карлу II Штајерском 1577. године. На Сабору унутрашњих аустријских сталежа у Бруку на Мури, јануара 1578. године донесен је „Брушки либел” по коме је утврђено колико је новца потребно издвајати за одржавање границе. Одобрена је свота од 550.000 форинти од које је једну половину требало да дају сталежи Штајерске, а другу половину Крањске, Коруске и Горице. Такође, основан је и Ратни савет са средиштем у Грацу који је био врховна власт на територији Границе. Од тада Граница почиње да се дели на Хрватску, са средиштем у Карловцу и Горњославонску са средиштем у Вараждину⁸. Како би се одржала покорност и дисциплина крајишника, издат је „Артикелбриф” који је представљао кривични закон за обе границе. Упркос донесеним мерама за одржава-

Савковић, *Прејлед, постанак, развитак и развојачења Војне границе*, Нови Сад, 1964, 15–17; Fedor Moacanin, Mirko Valentić, нав. дело, 13–14; Франц Ваничек, нав. дело, 5–7, 21–23; Милутин Перовић, нав. дело, 29.

⁸ На хрватску границу надовезивала се мађарска Војна граница подељена у четири генералата: Великокањишки (од Драве до Балатона), Ђерски (за Трансданубиу), Ершекујварски (за Словачку), Кашки (за исток Словачке). Генералати су имали улогу спречавања турских упада на поседу Хабзбурга у Аустрији. В. Жан Нузиј, *Аустријска војна граница и јужни словени*, ГБМС, 1994, Нови Сад, 1994, 130.

ње крајине, хрватски феудалци који нису учествовали у финансирању одбране упорно су покушавали да насељене Србе, сељаке крајишнике, претворе у своје кметове. Новонасељени Срби затражили су од Фердинанда II заштиту. Први корак Фердинанда II из 1627. било је изузимање подручја Крајине из надлежности хрватског Сабора и бана и потчињавања угарском краљу, тј. себи. Као одговор на жалбе Срба који су знатно доприносили одбрани Крајине⁹ и њеном економском оживљавању донете су привилегије за Србе крајишнике у виду „Влашких *сџашуша*“¹⁰ из 1630. за Горњославонску крајину, али су важили и за Хрватску границу, које се од тада називају Вараждински и Карловачки генералат. У овим статутима је крајишницима гарантовано уживање поседа и аутономија у оквиру капетанија у којима су заповедали немачки

Фердинанд II даје крајишницима
„Влашке *сџашуше*“

⁹ Током Дугог рата (1593–1606); О овоме више Радован Самарџић, *Срби у рајтовима Турске до 1683*, ИСН III-1, Београд, 214–235.

¹⁰ Рајко Л. Веселиновић, *Срби у Харватској од 1606 до 1683. године*, ИСН, III-1, Београд, 471–473 .

официри. Према влашким статутима Војна крајина се састојала до два генералата и од Купске и Петрињске границе које су од 1696. постале посебно гранично подручје у којој је власт имао бан, стога је носила назив Банија или Банска крајина. Велике промене у животу Границе, као и граничара Срба, донео је завршетак Великог бечког рата 1699. године.¹¹

Завршетком Великог бечког рата (1683–1699), Хабзбуршка монархија је протерала Турке из Угарске (осим из Баната и дела југоисточног Срема који су остали под турском влашћу до 1718. године) и одредбама Карловачког мира (26. јануара 1699) померила своје границе

Пошћисивање Карловачког мира 1699. године

¹¹ Fedor Močanin, Mirko Valentić, нав. дело, 18–22; Јован Савковић, нав. дело, 17–21; Милутин Перовић, нав. дело, 29–31.

на Мориш, Тису, Дунав и Саву. Тада се приступило даљем учвршћивању и организацији границе према Турској, што је имало за последицу стварање Нових војних граница, које је завршено 1701–1702, јер је Монархија сматрала да је Турска још увек веома снажна и да представља велику опасност. Важно је напоменути да је на образовање ових Нових војних граница подједнако утицала Сеоба Срба која се догодила за време рата 1690. године под вођством патријарха српског Арсенија III Црнојевића¹². Створена је Славонска војна граница која

Потиско-поморишка војна граница, 1699/1703.-1743/1751. године

¹² Више о сеобама: Д. Ј. Поповић, *Велика сеоба Срба 1690*, Београд, 1954; Рајко Л. Веселиновић, *Велика сеоба Срба*, ИСН III-1, Београд, 530–564.

се простирала појасом од Градишке преко Брода до Раче са средиштем у Осијеку и била подељена на Горњу, Средњу и Доњу посавску границу. На Посавску границу надовезивала се Сремска граница која је ишла линијом од Шида и Беркасова, Илока, Нештина, Черевиха и Баноштора, али је прелазила и на леву страну Дунава укључујући Паланку, Рацки шанац (потоњи Нови Сад), Ковиљ, Вилово и Тител, такође под заповедништвом генерала у Осијеку. Северно од Титела на Сремску границу надовезивала се Потиска граница све до Сегедина који је уједно био и средиште команде, а за њом се настављала Поморишка граница са средиштем команде у Араду све до Ердеља. Поставља се питање како је дошло до оснивања нових граница. Ово питање нарочито је било важно за Вараждински генералат који је остао у дубокој позадини проширењем границе Монархије на Саву. Хрватски сабор је прижељкивао његово развојачење и стављање под власт хрватског бана и Сабора. Међутим, генералат није развојачен него је остао у саставу Војне границе због војних интереса бечког двора¹³.

Територије Карловачког генералата проширене су на ослобођену Лику, Крбаву и Кордун¹⁴.

Стварањем Нових војних граница и насељавањем Срба на тој територији, Хабзбуршка монархија добила је значајну војну силу. Дворски ратни савет¹⁵ није

¹³ Славко Гавриловић, *Срби у Хрватској од Бечкој рајша до рајша 1716–1718*, ИСН IV-1, Београд, 75–77.

¹⁴ Јован Савковић, нав. дело, 21–27; Д. Ј. Поповић, *Срби у Војводини*, књ. 2, Нови Сад, 87–92; Славко Гавриловић, *Срби у Угарској и Славонији од Карловачкој мира до аустро-шурској рајша 1716–1718*, ИСН IV-1, 55–61.

¹⁵ Дворски ратни савет била је установа на челу читаве војске Монархије и веома моћан политички фактор. По својој дужности, он се бринуо не само о одбрани и безбедности земље, него је био и носилац државне

штедео да граничаре употребљава у ратовима које ће Монархија водити наредних деценија широм Европе¹⁶. Осим што су морали да ратују, велике невоље граничари су имали са реформама које је Двор спроводио у Војној граници како би се граничари у материјалном, друштвеном и правно-политичком смислу јаче везали за строг систем војничке послушности који су официри немачке народности знали да злоупотребе у своју корист. У Граници је због тога током XVIII века више пута долазило до немира¹⁷.

Након аустријско – турског рата (1737–39), којим је Турска успела да поврати изгубљене територије северне Србије и босанског дела Посавине, граница се коначно утврдила на Сави и Дунаву. Поставило се питање постојања Потиске и Поморишке границе и стварања Банатске границе. Када се Монархија, на челу са младом царицом Маријом Терезијом (1740–1780), нашла

идеје и борио се против разних партикуларистичких тенденција, нарочито Угарске. На челу савета налазио се председник, углавном најугледнија војна личност. Један од најпознатијих је принц Еуген Савојски. В. Д. Ј. Поповић, *Срби у Војводини*, 2, Нови Сад, 10.

¹⁶ Мисли се на: рат за шпанско наслеђе (1701–1714), борбе са Ракоцијем (1704–1711), Први турски рат (1716–1718), рат за пољско наслеђе (1733–1738), Други турски рат (1737–1739), рат за аустријско наслеђе (1741–1748), Седмогодишњи рат (1756–1763), рат за баварско наслеђе (1778–1779), рат са Турском (1787–1791), ратови са револуционарном Француском и Наполеоном (1792–1815). В. Д. Ј. Поповић, нав. дело, 156 и Станислав Шумарски, *Грађа за њовјесницу сербску*, Летопис Матице српске за 1845, 1846, 1847. годину.

¹⁷ Буна граничара у Крбави 1710, буна савских граничара 1715, буна Карловчана 1726, немири у Лици 1728, побуна против Кордуиних реформи 1732, буна Пере Сегединца 1735, немири и буне у карловачкој граници 1746, побуна вараждинских граничара 1755, буна у Лици 1757, побуна Секулаца и Влаха 1761–62; В. Александар Форишковић, *Политички, правни и друштвени односи код Срба у Хабзбурчкој Монархији*, ИСН IV-1, 254.

Сеоба Срба

Граничар - почесак XVIII века

у највећој кризи од њеног постојања, оличеној у рату за аустријско наслеђе (1741–1748), она се ослонила на граничаре који су измарширали на бојиште у сенци 18. законског чланка Угарског сабора из 1741, по коме је Потиску, Поморишку и Подунавску границу требало развојачити, а њихове територије препустити суседним жупанијама. Развојачење ових граница вршено је поступно све до